





دانشگاه ایلام

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد گروه الهیات فلسفه و حکمت اسلامی

## غلو و جایگاه آن در کلام شیعه

توسط :

فرزانه دهقانی کوهدشت

استاد راهنما :

دکتر شمس اله صفرلکی

استاد مشاور :

دکتر حسن قنبری

بهمن ماه ۱۳۸۹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خدا

## غلو و جایگاه آن در کلام شیعه

توسط:

### فرزانه دهقانی کوهدشت

پایان نامه ارائه شده به تحصیلات تکمیلی دانشگاه به عنوان بخشی از فعالیت‌های

تحصیلی لازم برای اخذ درجه کارشناسی ارشد

در رشته‌ی:

الهیات - فلسفه و کلام اسلامی

از دانشگاه ایلام

ایلام

جمهوری اسلامی ایران

در تاریخ ۱۳۸۹/۱۱/۳۰ توسط هیئت داوران زیر ارزیابی و با درجه ..... به تصویب رسید.

دکتر شمس‌الله صفرلکی، استادیار گروه الهیات دانشگاه ایلام (استاد راهنما).....

دکتر حسن قنبری، استادیار گروه الهیات دانشگاه ایلام (استاد مشاور).....

دکتر سهراب مروتی، استادیار گروه الهیات دانشگاه ایلام (داور داخلی).....

دکتر رضا رضازاده، استادیار گروه معارف دانشگاه ایلام (داور داخلی).....

بهمن ۱۳۸۹

تقدیم به:

مولای متقیان، علی (علیه السلام)،

و دو ستاره بزرگ آسمان کوچک زندگی ام  
پدر عزیزم، مفهوم بی دریغ مهربانی و صداقت  
مادر مهربانم، آینه افتادگی و عاطفه و پارسایی

سپاسگزاری

با تشکر از اساتید ارجمند جناب آقای دکتر صفرلکی و  
جناب آقای دکتر قنبری و همه دوستانی که در این امر  
مرا یاری نمودند.

## چکیده:

غلو تفکری انحرافی است که در ادیان و مذاهب مختلف پدید آمده، در لغت به معنای افراط و زیاده از حد می باشد و از نظر اصطلاحی از مهم ترین مسائلی است که مورد توجه متکلمان و علمای شیعه و سنی قرار گرفته است، و به معنی زیاده روی و افراط در دین می باشد. از لحاظ اختصاصی این واژه به کسانی اطلاق می شود که درباره ی امام علی (ع) و ذریه ایشان غلو کرده اند.

قرآن به شدت در دو سوره نساء آیه ۱۷۱ و سوره مائده آیه ۷۷ از غلو نهی کرده است؛ از آنجا که این پدیده باعث تخریب چهره ی ائمه علیهم السلام و منجر به دو دستگی میان شیعیان می شد با مبارزه جدی امامان و شیعیان اصیل مواجه شده است. این پدیده همچنین باعث تحریف مبانی کلامی شیعه و عقاید و باورهای آنها می شد. پیامدهای زیادی که این تفکر انحرافی در میان شیعیان به وجود آورده است قابل توجه است.

این فرقه های خارج از اسلام، امروزه در میان شیعیان نمودی ندارند و کسی در بین شیعه یافت نمی شود که آشکارا امامان را خدا بدانند. شیعه اصیل، میرای از غلو در افکار و عقایدش می باشد. نگارنده در این پژوهش در فصل اول، کلیات را مطرح نموده، در فصل دوم موضع ائمه علیهم السلام در مقابل آن ذکر شده است، در فصل سوم، که مهم ترین فصل از این رساله می باشد، به عقاید مشترکی که بین غالیان و شیعیان وجود دارد، و غالیان آن ها را تحریف کرده اند و نیز مبانی کلامی غالیان پرداخته شده است، و نهایتاً در فصل چهارم پیامدها و راه های علاج این پدیده توضیح و شرح داده شده است.

## کلیدواژه ها:

غلو، غالیان، شیعه، اسلام، اثنی عشری

## فهرست مطالب

صفحه

عنوان

### فصل اول : کلیات

۲	۱-۱. مقدمه.....
۳	۲-۱. بیان مسئله.....
۴	۳-۱. فرضیه یا سؤالهای تحقیق.....
۴	۴-۱. پیشینه تحقیق.....
۵	۵-۱. روش تحقیق.....
۶	۶-۱. معنای لغوی غلو.....
۷	۷-۱. معنای اصطلاحی غلو.....
۷	۸-۱. غلات به چه کسانی می گویند؟.....
۱۰	۹-۱. تفاوت غلو با اصطلاحات تطرف، مبالغه، اغراق.....
۱۱	۱۰-۱. اصطلاح غلودر میان دانشمندان شیعه.....
۱۲	۱۱-۱. غلودر حق انبیاء.....
۱۳	۱۲-۱. اسباب و عوامل غلو در مسیحیت.....
۱۳	۱۳-۱. دلایل غلو در حق پیامبر اسلام (ص).....
۱۴	۱۴-۱. غلودر قرآن.....
۱۶	۱۵-۱. غلودر تفاسیر.....
۱۶	۱-۱۵. ابوالفتوح رازی.....
۱۷	۲-۱۵. تفسیر المیزان.....
۱۷	۳-۱۵. تفسیر کبیر.....
۱۸	۴-۱۵. مجمع البیان فی تفسیر القرآن.....
۱۸	۵-۱۵. تفسیر خلاصه المنهج الصادقین.....
۱۹	۶-۱۵. اضواء البیان فی ایضاح القرآن بالقرآن.....
۱۹	۷-۱۵. تفسیر کاشف.....
۱۹	۸-۱۵. تفسیر نور.....
۲۰	۹-۱۵. تفسیر هدایت.....



- ۱۶-۱. قرآن از نظر غلات (قرآن و غلات)..... ۲۰
- ۱۷-۱. غلو در ادیان پیشین..... ۲۲
- ۱۸-۱. غلو در ادیان فارسی..... ۲۴
- ۱۹-۱. تاریخچه غلو در اسلام و علل پیدایش آن..... ۲۴
- ۲۰-۱. چرا مسأله غلو را به عبدالله بن سبا نسبت می دهند؟..... ۲۵
- ۲۱-۱. علل جعل و پرورش داستان ابن سبا..... ۲۷
- ۲۲-۱. ریشه های نفسانی غلو..... ۲۸
- ۲۳-۱. ریشه روانشناسی غلو..... ۲۸
- ۲۴-۱. ریشه های تاریخی غلو..... ۲۸
- ۲۵-۱. چگونگی و علل پیدایش گروه غالیان در عصر ائمه..... ۲۹
- ۲۵-۱-۱. عامل اصلی در پیدایش غلو در حق ائمه علیهم السلام..... ۲۹
- ۲۵-۱-۲. منشا غلو در حق امامان علیهم السلام..... ۳۱
- ۲۶-۱. اقسام غلو..... ۳۱

## فصل دوم: موضع ائمه شیعه در مقابل غالیان

- ۱-۲. موضع ائمه در برابر غالیان..... ۳۴
- ۲-۲. روش های مبارزه اهل بیت (ع) در مواجهه با غالیان..... ۳۵
- ۲-۲-۱. روش احتیاطی..... ۳۵
- ۲-۲-۲. روش ساختاری..... ۳۵
- ۲-۲-۳. برخورد فکری..... ۳۶
- ۲-۳-۴. روش جدی و تند..... ۳۶
- ۳-۲. مهم ترین اقدامات صادقین در مبارزه با غالیان..... ۳۶
- ۳-۲-۱. معرفی چهره ی واقعی غلات و پرهیز دادن شیعیان از ارتباط با آنها..... ۳۶
- ۳-۲-۲. نفرین آشکار و اظهار برائت از غالیان..... ۳۶
- ۳-۳-۲. تکذیب عقاید غلات و تصحیح عقاید شیعیان..... ۳۷
- ۳-۳-۴. فاسق و کافر شمردن غلات..... ۳۷
- ۳-۳-۵. بیان توطئه های غلات..... ۳۸
- ۴-۲. اقدامات ائمه در مقابل جعل احادیث..... ۳۸
- ۴-۲-۱. بیان عقاید صحیح..... ۳۹

- ۲-۴-۲. نقد محتوایی متون..... ۳۹
- ۲-۴-۳. تحذیر از ارتباط با غالیان..... ۳۹
- ۲-۴-۴. طرد و لعن رهبران و فرمان قتل آنها..... ۳۹
- ۲-۵. غالیان از دیدگاه پیامبر (ص)..... ۴۱
- ۲-۶. برائت شیعه از غالیان..... ۴۲
- ۲-۷. چرا غلات راجزء شیعه دانسته اند؟..... ۴۲

### فصل سوم: غلودر کلام تشیع

- ۳-۱. غلودر صفات ..... ۴۶
- ۳-۲. غلودر ذات یا غلو الحادی و کفر آمیز..... ۴۸
- ۳-۳. وظیفه ی شیعیان در رابطه با غلو و الوهیت و ربوبیت..... ۴۹
- ۳-۴. غلودر علم غیب امامان..... ۵۱
- ۳-۴-۱. هدف غلات از مطلق نامیدن علم غیب امامان..... ۵۲
- ۳-۴-۲. اقسام علم غیب..... ۵۳
- ۳-۵. غلودر عصمت..... ۵۳
- ۳-۶. مبانی کلامی مسئله غلو..... ۵۶
- ۳-۶-۱. تناسخ..... ۵۶
- ۳-۶-۲. حلول..... ۶۶
- ۳-۶-۳. بداء..... ۷۰
- ۳-۶-۴. تشبیه..... ۷۵
- ۳-۶-۵. الوهیت..... ۷۸
- ۳-۶-۶. رجعت..... ۸۰
- ۳-۷. بررسی فرقه های غالیان..... ۸۳
- ۳-۸. غالیان امروزی..... ۹۰

### فصل چهارم: پیامدهای غلو

- ۴-۱. پیامدهای غلودر میان شیعیان..... ۹۶
- ۴-۱-۱. ارائه تصویری غلط از ائمه علیهم السلام..... ۹۶
- ۴-۱-۲. رواج اباحی گری..... ۹۷
- ۴-۱-۳. جعل و دس متون دینی..... ۹۷

- ۴-۱-۴. مشغول کردن اذهان ائمه به خود و ایجاد تفرقه در صفوف شیعیان..... ۹۹
- ۴-۱-۵. اختلاط غالیان با راویان حدیث..... ۹۹
- ۴-۱-۶. تخریب چهره ی ائمه علیهم السلام..... ۱۰۰
- ۴-۱-۷. تحریف عقاید شیعه..... ۱۰۰
- ۴-۱-۸. اتهامات مستشرقان..... ۱۰۱
- ۴-۱-۹. ایجاد حق و کینه مردم نسبت به اهل بیت علیهم السلام..... ۱۰۱
- ۴-۱-۱۰. تاثیر غلات بر مفسران اثر گرای شیعی..... ۱۰۱
- ۴-۲. راههای علاج غلو..... ۱۰۲
- ۴-۳. نتیجه گیری..... ۱۰۴
- ۴-۴. فهرست منابع..... ۱۰۶



فصل اول

کلیات

## ۱-۱. مقدمه

پیدایش «غلو» درباره‌ی بزرگان و پیشوایان یکی از بزرگ‌ترین و مهم‌ترین سرچشمه‌های انحراف در ادیان آسمانی بوده است؛ از آنجا که انسان علاقه زیادی به خود دارد، تمایل دارد که رهبران و پیشوایان خویش را آن گونه که خود می‌خواهد، و بالاتر از آنچه که هستند بزرگ نشان دهد، تا از این طریق به بزرگی جایگاه و منزلت خود بیفزاید. بعضی وقت‌ها، با این تصور که غلو درباره‌ی انسان‌های بزرگ نشانه ایمان و عشق و علاقه به آنها است، سبب می‌شود که انسان خود را در میدان‌های خیلی خطرناک گرفتار کند. غلو همواره یک پیامد بزرگ را به همراه خود دارد و آن این که ریشه‌ی اصلی مذهب یعنی خدا پرستی و توحید را به هم می‌ریزد، این پدیده یکی از زیان‌بارترین جریان‌ات و انحرافات درونی شیعه بود که در ضایع کردن شیعیان و انزوای مکتب اهل بیت علیهم‌السلام نقش به‌سزایی داشت. سخنان و رفتارهایی که از غالیان سر می‌زد، باعث خدشه دار شدن چهره‌ی امامان علیهم‌السلام نزد برخی از افراد کم‌ظرفیت می‌شد.

با مطالعه و بررسی کتاب‌های ملل و نحل، رجالی و کلامی علمای اهل سنت در می‌یابیم که شهرت اصطلاح غلو و غالی به گونه‌ای که تنها غالیان منتسب به شیعه را در بر بگیرد، نتیجه‌ی تلاش و کوشش نویسندگان همین کتب و برخی از دانشمندان اهل سنت بوده است، آنان اصولاً تفکر شیعی را تفکری غلوآمیز دانسته‌اند و از مبحث غلو به عنوان حربه تبلیغاتی مهمی علیه شیعه استفاد می‌کردند و می‌پندارند که به اعتقاد شیعه، جبرائیل امین، به جای این که وحی و رسالت را به علی (ع) برساند، مرتکب خیانت شده و به پیامبر (ص) عطا کرده است گویی غالیان منتسب به اهل سنت اصلاً وجود نداشته‌اند، حال آن‌که برخی عقیده دارند، که ریشه‌های اولیه غالیان، در فرقه‌های منتسب به اهل سنت، پدید آمده است، در حقیقت خیلی از عقاید شیعه توسط گروه غالیان تحریف و تغییر داده شده است؛ از جمله این عقاید می‌توان رجعت، بداء، علم غیب و عصمت امامان علیهم‌السلام را ذکر کرد.

زمینه‌های غلو در زمان پیامبر (ص) وجود داشته است، به طوری که روایاتی از ایشان در نکوهش غلات رسیده است؛ اما گستردگی روایات و احادیث صادر شده از ائمه علیهم‌السلام پیرامون این موضوع، ما را به رواج روز افزون غلو پس از پیامبر (ص) و تأثیر به‌سزای غالیان در آلودگی جریان شیعی اصیل آن زمان، آگاه می‌گرداند. باید توجه کنیم که آنچه مطلوب و شایسته‌ی مقام پیشوایان دینی ما بوده و هست، بیش از زبان قال، زبان عمل و حال است و باید از صرف حرف و علم عبور کرده و به عمل پردازیم. حضرت علی (ع) خود از کسانی که صرفاً با زبان قال، دوستدار او می‌باشند، و در مدح و توصیف و ابراز محبت ظاهر به ایشان غلو کرده‌اند،

گله مند است و محبت مفرط را نکوهش می کند و می فرمایند: «هَلَكَ فِي رَجُلَانِ: مُحِبُّ غَالٍ وَ مُبْغِضٌ قَالٌ» دو نوع عقیده در مورد من از بین می روند، یکی دوستی که در حق من غلو و زیاده روی کند و دیگری دشمنی که در بغض و دشمنی اش افراط نماید.»

در این رساله، کوشش شده که به بررسی این پدیده‌ی انحرافی خطرناک، پرداخته شود. فصل اول در مورد کلیات این موضع که شامل معنای لغوی و اصطلاحی است و ریشه های تاریخی و نفسی آن و چگونگی پیدایش آن در ادیان گذشته و در اسلام پرداخته، فصل دوم به موضع ائمه علیهم السلام و اقدامات آنان در برابر این پدیده، فصل سوم به مبانی کلامی غالیان و فرقه های مشهور آنها و در آخر به پیامدهای این جریان و راههای علاج آن پرداخته شده است

## ۱-۲. بیان مسئله

غلو تفکری انحرافی است، که مانع رشد و ترقی انسان و جامعه می شود. از لحاظ لغوی، این واژه به معنی «تجاوز از حد و حقیقت هر چیزی» است و در اصطلاح، بالاتر دانستن عقیده، عمل، فرد و اشیا از حد خود معنی شده است. برخی از اعتقادات غالیان عبارتند از: ۱. عقیده به الوهیت و خدایی ائمه (ع) ۲. عقیده به نبوت ائمه (ع) ۳. حلول ۴. تناسخ ۵. تشبیه خدا به خلق ۶. عقیده به تفویض. برخی از عقاید، مشترک بین غلات و شیعه است که شامل: ۱. عقیده به وصایت و جانشینی امام علی (ع) ۲. مهدویت فرزند امام حسن عسکری (ع) ۳. رجعت ۴. بداء ۵. اعتقاد به تأویل قرآن ۶. کرامات ائمه علیهم السلام ۷. نسبت دادن صفات مخصوص الله به ائمه. غلو اگر چه در فرهنگ اسلامی یادآور جریان های تند و افراطی منتسب به شیعه است، اما نباید آن را به شیعه منحصر کرد؛ بلکه در گرایش ها و ادیان دیگر مانند دین مسیح و دین یهود وجود دارد، اما شدت و کثرت گروه های برخاسته از جریان شیعی را نداشته است. عوامل افراطی این پدیده در شیعیان را می توان به دو بخش «عوامل درون دینی» مانند ملموس نبودن معارف بلند یک دین برای پیروان، عشق فراوان، جهل و نادانی پیروان، استفاده مادی بعضی از منتسبین به دین از راه رواج عقاید غلوآمیز و... و «عوامل برون دینی» مانند ترویج عقاید افراطی از سوی دشمنان یک دین، برای هموار نمودن راهی برای محکوم کردن آن دین، تقسیم نمود. غلو در میان شیعه، در اصل تحت تأثیر شخصیت پرجاذبه‌ی امام علی (ع)، تأکید قرآن بر محبت اهل بیت پیامبر و وجود کمالات و فضایل بارز امامان شیعی شکل گرفت. اما امامان شیعه با این پدیده انحرافی به شدت مبارزه کردند، آغازگر این مبارزه، امام علی (ع) بود، که ذریه ایشان تداوم بخش این مبارزه بودند. اما با وجود

مبارزات امامان و عالمان شیعه در برابر این جریان، غالیاً در بسیاری از روایات شیعه دست بردند و دست به جعل و وضع احادیث زدند و رسوبات فکری مهمی در میان شیعه بر جای گذاشتند.

غلو در صفات، در علم کلام و رجال شیعه جایگاه ویژه‌ای یافته است. در علم کلام درباره‌ی بعضی از صفات پیامبر اکرم (ص) و ائمه علیهم السلام بین متکلمان شیعه اختلافاتی به وجود آمده است که محور عمده این اختلاف، مسئله عصمت و علم غیب می‌باشد. مثلاً درباره‌ی عصمت پیامبر (ص) و ائمه، شیخ صدوق قائل به جواز سهو النبی و الائمه شده و مخالفین خود را متهم به غلومی کند. و یا در مسئله‌ی علم غیب نیز وضعیت به همین منوال می‌باشد.

برخی از عوامل پیدایش غلو در میان شیعه عبارتند از:

۱. جهل و ناآگاهی مردم
۲. دوست داشتن مفرط ائمه
۳. رسیدن به مال و مقام
۴. ترویج اباحی گری و شهوت پرستی
۵. فشار زیاد مخالفین بر شیعیان.

### ۱-۳. فرضیه‌ها یا سؤال‌های تحقیق:

#### فرضیه‌ها:

- ۱- شیعه‌ی اصیل، مبرای از غلو است.
- ۲- اصل عقاید غلات، عقاید معتدل شیعه بوده است؛ اما غالیان آنها را تحریف کردند.

#### سؤال‌ها:

۱. ریشه اعتقاد به غلو و مصادیق غلو در دنیای امروزی چیست؟
۲. تأثیر منفی افکار غالیان بر افکار و عقاید شیعیان چیست؟
۳. عوامل و زمینه‌های روحی و اجتماعی و مذهبی غلو چیست؟
۴. راه مبارزه با غلو در دنیای امروزی چیست؟

### ۱-۴. پیشینه تحقیق:

از آنجا که غالیان در صدد این بودند که شیعیان اصیل را از چشم مردم بیندازند و سند اعتباریت را از احادیث و تفکرات امامان معصوم علیهم السلام سلب کنند؛ لذا از همان آغاز پیدایش این گروه،

امامان و پیروان آنها، احادیث و کتاب‌هایی در این زمینه نوشته‌اند که همگی به عنوان «الرد علی الغالیه» نام گرفته‌اند؛ از جمله اصحاب امام جواد (ع)، امام رضا (ع)، امام هادی (ع).

برای آشنایی بیشتر به چند اثر که در این زمینه نوشته شده اشاره می‌کنیم:

۱- غالیان (کاوشی در جریان‌ها و برآیندها، تا قرن چهارم هجری): نعمت الله صفری فروشانی، چاپ اول، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۳۷۸.

کتاب دارای یک مقدمه و چهار فصل است. در مقدمه کتاب، به مباحثی همچون هدف تحقیق، پیشینه و محدودیت‌های آن پرداخته شده است.

در فصل اول کلیاتی همچون تعریف غلو، غلو در قرآن، غلو در روایات، غلو در ادیان پیشین و علل پدید آمدن غلات منتسب به شیعه آمده است.

فصل دوم عهده دار بررسی غلات در تاریخ است.

فصل سوم بررسی عقاید و اعمال غلات را برعهده می‌گیرد.

فصل چهارم سعی در نشان دادن تأثیرات غلات در تاریخ و افکار و عقاید شیعه دارد.

۲- غلو (در آمدی بر افکار و عقاید غالیان در دین)، نعمت الله صالحی نجف آبادی، تهران: کویر، ۱۳۸۴.

کتاب دارای یک مقدمه و دو فصل است در مقدمه کتاب، به شروع کار غالیان پرداخته است.

فصل اول در باره‌ی تعریف غلو و جایگاه غلو در مذاهب حنفیه، شافعیه و حنبلیه است.

فصل دوم به غلو در رابطه با اهل بیت پرداخته است.

۳- غلو، نعمت الله صفری فروشانی، دانشنامه امام علی (ع)، چاپ اول، تهران: پژوهش‌گاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۰، جلد سوم، ص ۳۷۵-۴۲۴.

در این مقاله، پس از مباحث مقدماتی تعریف غلو و غلو در دین، به بررسی حد غلو پرداخته شده است.

## ۱-۵. شرح روش تحقیق:

در این پژوهش، بر اساس روش کتابخانه‌ای، ابتدا با مطالعه کتب و آثار نوشته شده در رابطه با موضوع غلو، تحقیق آغاز می‌شود و بعد به فیش برداری و دسته بندی فیش‌ها پرداخته می‌شود و سپس با مطالعه سایر کتب، پیش فرض‌ها و سؤال‌هایی در مورد پدیده انحرافی غلو استخراج شده و در ادامه، شیوه و روش غالیان تبیین می‌شود و نتایج حاصل در فصول و بخش‌های متناسب تدوین و جمع‌بندی می‌شود.



## ۱-۶. معنای لغوی غلو

«واژه «غلو» بر وزن فُعُول مصدر فعل «غلی یغلو» و به معنای افراط، بالا رفتن و تجاوز از حد و حدود هر چیزی می‌باشد؛ لذا وقتی قیمت چیزی از حد معمول خود بالاتر رود، به آن «غال» می‌گویند چنان که درباره‌ی مایعات هرگاه به جوش آیند و در حد خود ننگنجد، می‌گویند: غلیان کرده است.<sup>۱</sup> معانی لغوی دیگر «غلو» زیاده‌روی، مبالغه، اغراق، گزافه‌گویی می‌باشد.<sup>۲</sup> بیشتر لغت‌شناسان، غلو را به معنای افراط می‌دانند، اما بعضی از آنها؛ از جمله نویسندگان العین، مقایس اللغه، قاموس المحيط و صحاح، غلو را تجاوز از حد می‌دانند که سخن ایشان مطلق می‌باشد و می‌تواند شامل زیاده‌روی در جانب افراط و تفریط باشد؛ زیرا حد، علاوه بر «انتهای چیزی» به معنای «حایل میان دو چیز و دو مرز» است. تمام جهات یک چیز را مرز می‌گویند، و خروج از مرز از هر طرفی که باشد تجاوز از حد است. و در معنای این واژه زیاده‌روی و عبور از مرز و خروج از حد اعتدال، غلو محسوب می‌شود، خواه زیاده‌روی در مدح و بالا بردن باشد و یا در مذمت و پایین آوردن.<sup>۳</sup>

مرز این تفکر انحرافی، خارج کردن امامان معصوم علیهم‌السلام به هنگام مدح و ستایش از دایره‌ی عبودیت است، و گرنه مدح و ثنا در محدوده‌ای که بیرون از معارف شیعی نباشد، هیچ ایرادی را به دنبال نخواهد داشت. حضرت علی (ع) در این رابطه می‌فرمایند: «لا تتجاوزوا بنا العبودیه ثم قولوا ما شئتم و لن تبلغوا و ایاکم و الغلو کغلو النصارى فانى برىء من الغالین»: «ما را از بندگی خدا خارج نکنید و به سر حد ربوبیت نرسانید، آن‌گاه هر چه خواستید، در فضیلت ما بگویند، از غلو درباره‌ی ما پرهیزید و مانند قوم نصاری که در حق عیسی (ع) غلو کردند نباشید که من از غالیان بیزارم.»<sup>۴</sup> تعریف لغوی غلو چه از نظر مورد و چه از جهت کیفیت فراگیر است؛ بدین معنی که اولاً هر چیزی و هر شخصی می‌تواند مورد غلو قرار گرفته شود و ثانیاً به هر نوع تجاوز از حد غلو می‌گویند.<sup>۵</sup>

۱. حسین بن محمد راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، تهران: المکتبه المرتضویه، بی تا، ص ۳۶۵

۲. عبدالنبی قیّم، فرهنگ معاصر عربی فارسی، تهران: فرهنگ معاصر، ۱۳۸۴ هـ ش، ص ۷۶۵

۳. مرتضی حق شناس، بررسی و تبیین معنای غلو و غالی در اسلام و موضع شیعه در این خصوص، فصل نامه تخصصی علوم اسلامی، شماره چهارم، ۱۳۸۵ هـ ش، ص ۸۱

۴. فضل بن حسن طبرسی، احتجاج جلد دوم، ص ۴۳۹

۵. نعمت الله صفری فروشانی، غالیان (کاوشی در جریان هاویرآیندها)، تهران: انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۷۸ هـ ش، ص ۳۴

## ۱-۷. معنای اصطلاحی «غلو»:

غلو، از لحاظ معنای اصطلاحی یعنی تجاوز از حد عقلانی و فرضی در عقاید دینی و واجبات شرعی. به گونه‌ای که بشر را خدا بدانیم، و از دین نبی (ص) خارج شویم.<sup>۱</sup> «برخی معتقدند که معنای اصطلاحی غلو، افراط و زیاده‌روی و خروج از حدود شرعی معتبر در هر امری است. قوم نصاری در مورد حضرت عیسی با اعتقاد به الوهیت و ربوبیت او دچار افراط و زیاده‌روی شدند، و گروه یهود از آنجا که حضرت عیسی را فرزند زنا می‌دانستند در حق او کوتاهی و در مذمت او زیاده‌روی نمودند.»<sup>۲</sup> غلو در دین مستلزم قول به تشبیه و تجسیم است، ولی عکس آن کلیت ندارد. یعنی قول به تشبیه و تجسیم مستلزم غلو نیست.<sup>۳</sup>

منظور از حد و میزان در تعریف غلو به چهار شکل معنی شده است:

الف) مراد از حد و میزان، احتمال دارد همان معنایی باشد که در میان عرف رایج است، یعنی هر چه زاید بر فهم عرف باشد غلو است؛ لکن این احتمال باطل بود و انسان دین‌دار هرگز آن را قبول نمی‌کند؛ بلکه این میزان برای کسانی است که «لایئک» بوده و برای دین‌ارزشی قائل نیستند.

ب) مراد از آن، منزلت صحابه باشد به این معنا که برای صحابه منزلتی قائل شویم که برای غیر آنها نیستیم و غلو را به میزان آن منزلت یا بالاتر از آن حد برای غیر صحابه بدانیم. برای این میزان و حد نیز دلیلی نداریم؛ بلکه این میزان از بارزترین مصادیق مصادره به مطلوب است، یعنی دلیل، عین مدعاست.

ج) مراد از حد و میزان، مطالبی باشد که علمای اهل سنت از کتاب و سنت می‌فهمند که این احتمال هم بدون دلیل است؛ زیرا چه مستندی در دست است که میزان و حد، فهم طایفه‌ای از امت باشد.

د) مراد از حد و میزان، خود کتاب و سنت باشد که همین احتمال صحیح است و عقل و قرآن و سنت نیز آن را تأیید می‌کنند.<sup>۴</sup>

## ۱-۸. غلات به چه کسانی می‌گویند؟

غلات جمع غالی است که در پارسی به معنای گزافه‌گویان می‌باشد. آنها فرقه‌ای از شیعه هستند که درباره‌ی امامان مرتکب غلو شدند و آنان را خدا می‌نامیدند یا به حلول جوهر نورانی الهی در

<sup>۱</sup> سعد متعب المنصوری، الغلو و الموقف الاسلامی، مجمع العالمی لاهل بیت، ۱۴۲۷هـ.ق، ص ۱۶

<sup>۲</sup> علی بن عبدالعزیز الشبلی، الغلو فی الدین، دارالوطن، ۱۴۱۷هـ.ق، ص ۲۷

<sup>۳</sup> علی ربانی گلپایگانی، درآمدی به شیعه‌شناسی، قم: انتشارات مرکز جهانی علوم اسلامی، ۱۳۸۲هـ.ش، ص ۳۰۸

<sup>۴</sup> علی اصغر رضوانی، سلفی‌گری و پاسخ به شبهات وهابیت، انتشارات مسجد مقدس جمکران، ۱۳۸۴هـ.ش، ص ۱۷۴

امامان و یا به تناسخ قائل شدند.<sup>۱</sup> در حقیقت آنها امامان علیهم السلام را از مرتبه انسان بودن به مرتبه خدایی می‌رسانند و چه بسا برخی از آنان را به خدا تشبیه کرده و خدا را به خلق مانند می‌کردند. غالب ایشان در عقیده مشترکند و در حقیقت یک فرقه بیش نیستند که به نام‌های مختلف در کتب تاریخی و فرقه‌ای ذکر شده‌اند تقریباً تمام فرق شیعه بجز اثنی عشریه و زیدیه و بعضی از اسماعیلیه از غلات به شمار می‌روند. نسبت‌هایی که فرق غلات به ائمه و پیشوایان خود می‌دهند از طرف دیگر مسلمانان و حتی فرق شیعه میانه‌رو، رد شده‌است تا حدی که اکثر فرق اسلام، غلات را به سبب سخنان کفرآمیزشان از دین اسلام بیرون می‌دانند.<sup>۲</sup>

«عنوان غلات در اصطلاح علم فرقه شناسی چنانچه بدون قرینه بکار رود افراد یا فرقه‌هایی هستند که به ربوبیت امامان شیعه یا حلول روح خدایی در آنان اعتقاد داشته‌اند.»<sup>۳</sup> در کاربرد اصطلاحی و اختصاصی‌تر مقصود از این واژه آن کسانی است که درباره‌ی امامان خود از حد و اندازه تجاوز کردند و آنان را از حدود آفریدگانی الهی فراتر بردند و احکامی که ویژه خداست به آنها نسبت دادند، یا به دیگر سخن، درباره‌ی امامان از مرز عقل و ایمان گذشتند.<sup>۴</sup> در آغاز، غلات شیعه تنها به غلو در حق ائمه خود می‌پرداختند ولی از قرن دوم هجری بعضی از فرق ایشان، مطالب غلوآمیز خود را با سیاست آمیخته و با دولت اموی و عباسی به مخالفت پرداختند. غالبان به چند دسته تقسیم می‌شد، گروهی گفتند: حضرت علی علیه السلام و بعضی از ائمه خدا هستند و برخی گفتند که ایشان پیغمبرند.<sup>۵</sup>

از نگاه برخی، غالبان کسانی هستند که گمان می‌کنند ادیان و مذاهب برای نظم دادن امور معیشتی بندگان به وجود آمده، و یک حقیقت پایدار در نفس نیست، آنها در نزد مسلمانان به نماز و روزه تظاهر می‌کردند و در خلوت واجبات را ترک می‌کردند و مرتکب حرام می‌شدند و این-گونه، خود را دل‌باخته‌ی دین نشان می‌دادند و آنچه را، در دین نبود وارد دین می‌کردند که بعضی از آنها مصلحتی است برای نظم امت و برخی اختیاری.<sup>۶</sup>

«غالبان از فرط غلو در حق علی (ع)، مرتبه‌ی حضرت محمد (ص) را پایین‌تر از او دانسته‌اند و معتقد بودند که در دور دوم که علی (ع) و پیغمبر (ص) در این جهان ظهور کنند، محمد حاجب و

۱. محمد جواد مشکور، فرهنگ فرق اسلامی، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ص ۳۴۴

۲. احمد خاتمی، فرهنگ علم کلام، تهران: انتشارات صبا، ۱۳۷۰ هـ.ش، ص ۱۷۰

۳. محمد جواد مشکور، تاریخ شیعه و فرقه‌های اسلام تا قرن چهارم، تهران: انتشارات اشراقی، ۱۳۷۲ هـ.ش، ص ۱۵۱

۴. حسین صابری، تاریخ فرق اسلامی ۲ فرق شیعی و فرقه‌های منسوب به شیعه، تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ص ۲۵۹

۵. محمد جواد مشکور، فرهنگ فرق اسلامی، همان، ص ۳۴۴

۶. محمد باقر بهبودی، معرفه الحدیث، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۲ هـ.ش، ص ۶۷

دربان علی (ع) خواهد بود. برخی از فرق ایشان از حضرت محمد (ص) و علی (ع) و سلمان، خدایان سه گانه‌ای ساخته و آنان را مستوجب ستایش و عبادت دانسته‌اند. غلات شیعه که غالباً از موالی و غلامان آزاد کرده‌ی ایرانی و ملل دیگر هستند از دو دسته بیرون نبودند یا مردمانی ساده دل و امّی بودند که تحت تأثیر سیمای جذاب و رفتار متین و کردار پسندیده‌ی ائمه شیعه قرار می‌گرفتند و چون افکار غلوآمیز را از دین پدران و نیاکان خود به ارث برده بودند و با وجود مسلمانی، هنوز در خاطر خرافی ایشان باقی بود؛ از این جهت مشاهده‌ی ائمه و فضیلت و سیادت اخلاقی ایشان، آنان را تحت تأثیر قرار می‌داد؛ لذا تصوراتی خیال انگیز درباره‌ی آنان می‌کردند.

«غالیان معتقد بودند که فرزندان پیغمبر (ص) معجزات و کرامات مشهور را از جدشان رسول خدا به ارث برده‌اند و می‌توانند در دستگاه آفرینش صاحب دخل و تصرف باشند و حتی ممکن است، خداوند با تمام عظمتش در وجود ناسوتی ایشان حلول نماید. اما دسته‌ای دیگر از غلات را شیادانی مانند ابوالخطاب محمد بن مقلاص اسدی تشکیل می‌داد که برای رسیدن به مقام دنیوی و نفوذ و تأثیر در نفوس مردم و پیدا کردن مرید، خود را به ائمه شیعه نسبت داده و در حالی که نسبت‌های غلوآمیز به ایشان می‌داد، خود را نیز هم شأن اهل بیت می‌دانست و یا خویشان را نایب و دستیار آنان معرفی می‌کرد تا عوام شیعه بر اثر حسن ظنی که به ائمه خود داشتند به او پیوسته، و مرید او شوند.»<sup>۱</sup>

غالیان در هر یک از شریعت‌های یهود، مسیحیت، مجوس و اسلام وجود دارند و دسته‌های زیادی را تشکیل می‌دهند، در میان اهل ذمه، نصاری و در میان مسلمانان، شیعیان بیشترین غالی را داشته‌اند برای همین شیعیان را بخاطر دیدگاه غلوآمیز که درباره‌ی علی (ع) و امامان پس از وی دارند، به نصاری تشبیه می‌کنند.<sup>۲</sup>

«در جای دیگر، غلات را طایفه‌ای می‌دانند (از اهل شقاوت و حرمان از رحمت) که در حق ائمه خود به حدی غلو کردند که آنها را از دایره‌ی مخلوقیت بیرون برده به سرا پرده‌ی «الوهیت» رسانیدند، و گاهی نیز آنها را به دلیل گمراهی خود تشبیه به ذات مقدس الهی کردند و گاه در کمال سفاهت، خالق -تعالی شأنه- را به خلق مانند کردند و گاه در بیابان ضلالت به سر حد افراط رسند و گاه در وادی طغیان به حد «تقصیر» و «تفریط». شبهه‌های ایشان از مذاهب «حلولیه» و «تناسخیه» و از ملت‌های یهود و نصاری پیدا شده است؛ زیرا یهود، تشبیه خالق به خلق کنند و نصاری، به عکس آنها.»

<sup>۱</sup>. محمد جواد مشکور، فرهنگ فرق اسلامی، پیشین، ص ۳۴۶

<sup>۲</sup>. ابوحاتم رازی، گرایش و مذاهب اسلامی در سه قرن نخست، قم: انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات ادیان و مذاهب، ۱۳۸۲ هـ.ش،